

БЪЛГАРИТЕ В СЕВЕРНОТО ПРИЧЕРНОМОРИЕ

ИЗСЛЕДВАНИЯ И МАТЕРИАЛИ

ТОМ ДЕВЕТИ

ИСТОРИЧЕСКАТА БЪЛГАРИСТИКА В МОЛДОВА ДНЕС (2001-2005)

Николай Червенков

В този кратък преглед искаме да представим научния принос на историческата българистика в Молдова през последните пет години, които не са били предмет на специално изследване, като не претендираме за аналитичен анализ на посочените работи.

Предварително искаме да констатираме, че през тези години продължаваха активно да работят създадените по-рано държавни и обществени институции, които са ангажирани с българистични проблеми. За тях подробно писахме¹. Само ще напомним, че основно това са секцията по българистика в Института за междуетнически изследвания към Молдовската академия на науките, Научното дружество на българистите в Република Молдова, Кишиневският педагогически университет «И. Крянга». В изследвания период с тази проблематика се занимават активно и Висшата антропологическа школа (университет) в гр. Кишинев (ВАШ), Центърът за проучване на националните малцинства в РМ и Тараклийският държавен университет, в концепцията за развитието на който е посочено като специална задача той да се изгради като важен българистичен център.

Преди всичко искаме да представим труда «Българите от Молдова и Украйна: втората половина на XVIII в. — 1995 г. (Библиографски указател на литературата), подготвен от Иван Грек с участието на Е. Челак, Н. Червенков, И. Шпак и издаден от издателството на Научното дружество на българистите в Република Молдова². Той практически включва цялата литература от отделни статии в списания до обобщаващи монографии, които обхващат проблема за повече от двеста години и написани от учени, публицисти на Русия, Украйна, България, Румъния и други страни.

С големи трудности се създаваше трудът. Инициативата да бъде включен такъв указател в научно-тематическия план на Института за междуетнически изследвания към АН на Молдова принадлежи на доктор по история Иван Грек, който от самото начало озглави колектива и подготви концепцията на рабо-

тата. Първоначално идеята бе в състава на съставителите да има изследователи и от България и Румъния. Румънските колеги обаче веднага отказаха, а българските започнаха работата³, но по-късно също се оттеглиха. После в работата по проекта се включи Научното дружество на българистите в Република Молдова, което преди всичко се ангажира с уреждането на командировки за съставителите, събиране на спонсорски средства за издаването.

Трудът беше посрещнат от научната и обществена общност с голямо внимание. По време на представянето му в Молдова, България и Украйна, а също така в рецензиите преди всичко се отбелязва мащабността, фундаменталността на указателя, който включва повече от 8 хиляди монографии, сборници, статии и други работи на различни езици от втората половина на XVIII в., които разглеждат най-широки проблеми на българските преселници в Украйна и Молдова от времето на началото на формиране на българската народност от VII век до 1995 г. Хронологически са включени различни държавни образувания: Киевска Рус, средновековна Молдова, Османската и Руската империя, Румъния, Съветски съюз и, накрая, съвременните държави Молдова и България.

Многогодишната работа на доктора по история Сава Новаков в секцията по българистика в Института за междуетнически изследвания към Молдовската академия на науките се увенча с голямата монография «Социално-икономическо развитие на българските и гагаузки села в Южна Бесарабия (1857-1918)»⁴. Тази работа продължи тематически и хронологически трудът на И. Мешчерюк, който изследва този проблема в периода до Кримската война (1853-1856). Колегата въз основа на нови архивни материали разкрива развитието на селското стопанство и неговите отрасли, внедряването на усъвършенствана земеделска техника, развитието на занаятите, промишлените предприятия, търговията от средата на XIX век до началото на XX век. Важното е, че изследователят определя приноса на откъднунавските преселници и техните потомци в осигуряването на селскостопанския прогрес в изследвания регион.

Наред с тази монография С. Новаков публикува и редица статии, посветени на проблемите, засегнати в нея. Така той целенасочено изследва историографията по въпроса, взаимоотношенията на българите и гагаузите с немските колонисти в Бесарабия, развитието на бубарството и т.н.⁵

Същият автор С. Новаков, който от повече от тридесет години се занимава с историята на родното си село Кортен, издаде в съавторство с председателя на местната селскостопанска фирма «Кортен» Николай Гургуров книга, посветена на историята на кортенската църква, като представят и историята на църквата св. Никола в българския Кортен⁶. Тук трябва да отбележим, че все по-често изследователите се обръщат към историята на църквите. Наред с тази работа, заслужава специално да се посочи интересната статия на Екатерина Челак за църквата в село Твърдица.⁷

Широк отзвук получи неотдавна издаденият сборник «По пътя на националната духовност на българите от Молдова. Документи и материали (краят на 80-те — 90 г. на XX в.)»⁸, подготвен от съставителите Иван Грек, Николай Червенков и Татяна Шикирлийска и издаден със средствата на бизнесмена Иван Бишир. Сборникът се открива с обръщение към читателите от И. Грек, който обяснява начина на раждането на този труд. От него се разбира, че с идея за подготовка на историческа работа за съвременното положение на българите в Молдова се е обърнал към него, историкът и тогавашен депутат в парламента, посоченият бизнесмен, който е предложил и спонсорски услуги за такъв труд. След обсъждането на тази идея с нас стигна се до извода, че засега още не сме готови за подобна работа. И тогава решихме да подготвим документален сборник, в който да включим материали от периодичния печат, документи от държавни и обществени институции, както и спомени от участници на българското движение в републиката през последните петнадесет години. Трябва да подчертаем, че много от тези материали засягат и проблеми на българите в Одеска област, връзките и съвместните дейности на българските диаспори в Украйна и Молдова.

Много е интересно и предисловието към сборника, написан от И. Грек. В него, наред с обясняването на задачата и хода на подготовката на труда, се дава дълбоко и осмислено се представят тенденциите на българското движение, станало в страната в сложните години на формирането на съвременната молдовска държава.

Наред с тези трудове, молдовските българисти участват в написването и на колективни работи в други държави. В работата «България в XX век. Очерци по политическа история»⁹, написан от специалисти на Института по славяноведение към РАН, Н. Червенков е представен с три материала: «Българското общество на границата на вековете. Политическа система», «Провъзгласяването на независимостта и обявяването на България за царство» и «Балканските войни»¹⁰.

Общобългарски проблеми се разглеждат и в други работи. В 2003 г. беше защитена първата в Молдова дисертация по българистика за науча степен доктор на историческите науки от Н. Червенков на тема «Формиране на идеите на българската държавност (средата на XIII — 70 -те г. на XIX в.)»¹¹. В нея е предприето комплексно и цялостно изследване на процеса на формирането на българската държавност в периода на българското национално Възраждане. Проучени са идеи, програми и проекти за българската държавност, разработени на всеки един етап от национално-освободителното движение, възможности за тяхното въплъщение. Същевременно се определя влиянието и на външните фактори върху развитието на българската политическа мисъл от една страна, а от друга — отчитането на исканията на съответните български политически обединения при изработването на проекти за бъдещето устройство на България от великите държави.

Изследването показва какъв политически, държавно-правен багаж българският народ натрупна до своето освобождение, как са виждали великите държави бъдещето на България. Във връзка с разработката на темата на дисертацията авторът, като член на колектива на съставителите, участва в подготовянето на българо-руския документален сборник «Русия и българското национално-освободително движение. 1856/1876»¹².

Голям колективен труд е написан за едно от големите и будни български села в Одеска област — Городне (Чийшия)¹³ в подготовката на който наред с Одеския национален университет «И. Мечников», Одеския археологически музей на НАН Украйна участва и Научното дружество на българистите в РМ Н. Червенков е представен с раздела «Историята на селото»¹⁴, а също е съавтор на увода и заключението¹⁵. Други молдовски изследователи в този труд са: Вячеслав Степанов с раздела «Погребална-поминална обредност», «Мировъзрение»¹⁶ и Диана Никогло, която е съавтор на раздел «Система на храната»¹⁷.

С този труд се продължава традицията да се разработват краеведски работи в Научното дружество на българистите в Република Молдова. Неотдавна излезе от печат солидна монография за българското село Яровое (Гюлмен), Тарутински район, Одеска област, Украйна, написана от Иван Грек¹⁸, основно спонсорирана от Антон Киссе, президент на Асоциацията на българите в Украйна.

Завършва голяма книга за родното си село — Суворово (Шикирли-Китай), Измаилски район, Одеска област, Украйна, — доктор на историческите науки Николай Руссев. Разработвайки тази тема, той публикува редица материали, свързани с историята на това голямо българско бесарабско село¹⁹. Преди това от други автори беше издаден кратък очерк за село Стояновка Кантемирски район, Молдова²⁰, което е създадено в началото на миналия век основно от преселници от бесарабското българско село Кортен.

Една от особеностите на развитието на българистиката в Молдова през последните години е, че все по-активно се включваме в проучването на теми, свързани с по-далечното минало на края, на България и изобщо на българите. Особено голям принос в тази насока има докторът на историческите науки Николай Руссев, ректор на Висшата антропологическа школа, заместник-председател на Научното дружество на българистите в РМ. Той е автор на сюжета, посветен на средновековна България в колективната работа за славяните, издадена в Молдова²¹ авторът показва мястото на Карпатско-Днестровския регион във формирането на българската народност. Същият в съавторство с български колеги-археолози Г. Атанасов и В. Иотов в редица статии характеризират предварителните резултати от разкопките на ранносредновековна крепост Руйна в Силистренска област²². Тези разкопки се водят от студенти на Висшата антропологическа школа с научни ръководители Н. Руссев и д-р Г. Атанасов, ст. н.с. в Силистренския археоло-

гичен музей. От миналата година в тях участват и студенти от Тараклийския държавен университет.

Н. Русев е и ръководител на международния проект «Онгълът, който започна да се осъществява през 2002 г в южната част на Република Молдова. С участие на колеги от България в района на езерото Кагул бяха извършени археологически проучвания, които позволяват да се види състоянието на българските старини между селата Етулия и Чимишлия.

По случай 125-та годишнина от руско-турската война от 1877-1878 г. и освобождението на България от османско иго в Република Молдова се проведе редица научни, научно-практически и студентски конференции. Материали на две от тях бяха публикувани в отделни сборници. Първият — «На руско-турската война от 1877-1878 г. — 125 години»²³ включва материали от научно-практическата конференция «125 години от края на руско-турската война от 1877-1878 г.», която се състоя на 7 декември 2002 г. в средно училище № 85, гр. Кишинев. Тя беше организирана от Научното дружество на българистите и Асоциацията на работниците в руските институции на просветата и науката в РМ (с научен ръководител д-р Н. Червенков). Основно участие в нея взеха преподавателите от средни и висши учебни заведения. В рамките на конференцията студентите от българо-румънска филология на Кишиневския държавен педагогически университет «И. Крянга» рецитираха стихотворения от български автори, посветени на възстановяването на българската държавност, българската библиотека «Христо Ботев» в Кишинев организира изложба на книги, посветена на темата на срещата.

Сборникът се открива с встъпителните думи на ръководителите на дружествата, организатори на конференцията Ю. Савелев и Н. Червенков, а също и на представителите на посолствата на България и Русия в Молдова. Българският посланик Евгений Еков задълбочено разкри съдбоносното значение на войната в българската история, а съветникът на руското посолство Владимир Миргород подчерта значението на Кишинев в разглежданата война.

В раздела «Доклади и съобщения» са представени 7 материала. Известният молдовски учен Е. Черган разкрива румънско-руските преговори в навечерието на освободителната война. Починалият вече българист от Москва А. Улуян е представен с есето «Освобождението». Приносът на Бесарабия в освобождението на България се разглежда в докладите на Н. Червенков и И. П. Старостенко. Материалите на училищните преподаватели А. Дмитриев, Ю. Кишкилев и М. Салтановска представляват методически разработки за преподаването на руска-турската война от 1877-1878 г. в молдовските училища.

Обширното приложение открива дялът «Спомени и документи за руско-турската война от 1877-1878 г.», съставен от отговорния редактор на изданието Н. Червенков, по-нататък са представени отделни статии или извадки от монографии на румънски (Г. Романеску), молдовски (И. Грек, И.

Забунов) и руски (А. Барбасов, А. Улунян, А. Бондаренко, В. Дуров) учени, посветени на различни аспекти от войната и освобождението на България.

На 27 март 2003 г. в Академията на науките на Република Молдова се състоя международна конференция на тема «Бесарабия и освобождението на България», организирана от Посолството на България в Молдова, Института за междуетнически изследвания към АНМ и Научното дружество на българистите в РМ (с научен ръководител д-р Н. Червенков). Материалите от нея са публикувани в сборник под същото название.²⁴

Конференцията беше поздравена с приветствени адреси от президентите на Република Молдова Владимир Воронин и Република България Георги Първанов. С тези материали се открива и сборникът. Молдовският глава отбелязва, че «балканските събития от преди 125 години завършиха многовековния процес на политическото и духовно освобождение на народите на Юго-йточна Европа. С възстановяването на българската държавност в центъра на Балканския полуостров е била достигната историческата справедливост спрямо българския народ, толкова много направил за разпространяването на православната вяра, славянската писменост и култура». От своя страна, българският президент констатира, че «Бесарабските земи, заселени с българи, се превръщат в люлка на бъдещата национална българска армия».

Цялостната история на войната е развита в доклада на Д. Хайдарли, който се опитва да представи съвременните концепции на възловите проблеми от войната. В един от докладите се прави историографски преглед на темата «Освобождението на България в молдовската историография». От него се вижда, че в Молдова има големи традиции за проучването на темата. Към нея са се докосвали доста изследователи, които са разглеждали различни аспекти — от най-конкретните до обобщаващите. Член-кор. на АНМ проф. Д. Драгнев се спира на теоретично осмислени социално-икономически проблеми за българските земи в навечерието на освобождението. Важни обобщаващи изводи прави И. Грек, който разглежда съдбата на българските преселници по време на руско-турските войни. Един аспект от този проблем изследва А. Агаки, като се спира на позицията на М. Кутузов спрямо преселването на българите в Руската империя по време на руско-турската война от 1806 — 1812 г. Историците С. Новаков, К. Калчев (Велико Търново), И. Забунов и Н. Русев изследват различни аспекти от участието на бесарабските българи в българското национално-освободително движение, фолклористът

В приложението към сборника се публикува информацията на доктора по история Лилия Заболотная за студентската конференция на тема «125 години от възраждането на българската държавност», която се проведе в Института за международни отношения «Перспектива» с участието на Института по история към АНМ и Научното дружество на българистите в РМ

(научен ръководител Н. Червенков). Освен това са публикувани четири тезиса от доклади на студенти: «Молдо-български отношения на ръба на XX — XXI век» (Г. Дубинина, А. Млявая); «Посещението на президента на България Георги Първанов в Молдова» (Е. Рябкова); «Бесарабският българин Александър Малинов като борец за българската държавност» (И. Яковенко); «Българското опълчение в Бесарабия» (Л. Маринова).

Посочените по-горе краеведски трудове, подготвени от българистите в Молдова, разглеждат и различни конкретни аспекти от етнологията на бесарабските българи. Обаче наред с тях има и специални научни проучвания от този дял на науката. Преди всичко това са работите на научния сътрудник на секцията по българистика Емилия Банкова. От една страна тя продължава да проучва различните аспекти от облеклото²⁵, а от друга — погребалните обичаи²⁶ на бесарабските българи, като прави паралел с подобните аспекти обичаи при гагаузите.

Продължава се проучването и на съвременни проблеми при българите в Молдова и Украйна. Както и преди, най-голям дял в това отношение има И. Грек. Като изследовател, а също и като депутат в парламента на Република Молдова (2001-2005) той изследва различни аспекти на мястото на българите от Молдова и Украйна в геополитическото пространство, в междуетническите отношения, определя основните тенденции на тяхното национално движение²⁷, публикува наред с посочения по-горе документален сборник материал за образователното дело на българската общност в републиката²⁸ и т.н.

Национално-културни тенденции и прояви, идентичност и интеграция на българите в Молдова се разглеждат също така в редица статии на Н. Червенков²⁹. Същият автор се спира на техните връзки с метрополията — България³⁰, на мястото им в междуетническите отношения в републиката, на проявите на българската младеж в контекст на дейността на младежта на националните малцинства³¹. Е. Рацеева в същото време разглежда международните стандарти за защита на националните малцинства спрямо българите в местата на компактното им заселване в Република Молдова³².

Положението на българите в местата на компактното им заселване в Република Молдова се изследва през призмата на международните стандарти за защита на националните малцинства от Центъра по проблеми на малцинствата (ЦПМ). В рамките на проекта «Пакт на стабилността в Юго-източна Европа. Обзор на недискриминация» бяха проведени социологически проучвания в редица български села в Молдова (Твардица, Кирсово, Колибабовка, Вознесены, Троица, Московей, Лопацика, Новая Ларга), организирани от ЦПМ под ръководство на Т. Стоянова и изпълнители Н. Кара, Е. Рацеева, Ю. Кишикилев, Н. Дерменжи, Т. Кассир. Резултатите на изследването бяха обсъждани на международни конференции и семинари и намериха място в доклада, представен в Съвета на Европа³³.

Традиционно си остава и вниманието на българистите от Молдова към образованието на българската общност в миналото и настоящето. Преди всичко трябва да се отбележи сборникът «Българско училище «Васил Левски»³⁴, посветен на 5-та годишнина от създаването на училището и издаден под редакция на директора на училището доктор по педагогика Васил Стоянов. В него наред с многоаспектните документи, спомени, вестникарски материали, се публикуват и аналитически материали, които отразяват както мястото на училището, така и цялостният процес на националното образование на българите в републиката. Например В. Кунев и И. Забунов се спират на важния въпрос за подпомагането на образователното дело от обществените български организации в републиката. Представен е очерк за българската просвета в Кишинев до периода на откриването на училището «Васил Левски»

Важно място в българистичните проучвания заемат различните научни форуми, които редовно се провеждат в републиката. Вече посочихме редица от тях, чиито материали бяха публикувани. Тук трябва да отбележим, че стана традиция по време на патронния празник в българския лицей «Васил Левски» в гр. Кишинев да се провеждат научно-практически конференции, на които се разглеждат най-вече образователни аспекти. Трябва да отбележим срещите на теми «Олимпий Панов — 150 години», «Юрий Венелин — 200 години. В 2004 г. Научното дружество на българистите в РМ и Тараклийският университет организираха научна среща по тема «Тараклийският университет и бъдещето на българската диаспора в Молдова». През следващата година тези институции заедно с Педагогическия университет «Ион Крянга» в гр. Кишинев организираха научна конференция на тема «Молдо-български връзки: проблеми на проучвания», материалите на която се готвят за издание. Много доклади и съобщения с българистична тематика бяха изнесени на годишните научни конференции на Института по междуетнически изследвания към АНМ, на семинарите по междуетническите проблеми, организирани от Центъра за проучване на националните малцинства в РМ. Нашите българисти участват също активно в научни срещи в Украйна, България, Русия и Румъния.

В началото на прегледа отбелязахме, че има публикации за българистическите центрове в Молдова. Публикувани се и други материали. Историографски проблеми за развитието на българистиката в републиката бяха отразени в редица статии на колегите, преди всичко на Н. Кара, Н. Русев, Е. Рацеева, М. Караджова-Марин, публикувани предимно в алманаха на Научното дружество на българистите в РМ «Български хоризонти», посветен на десет години от създаването му³⁵. За българските отделения при вузовете пишат Е. Рацеева и К. Цанков³⁶. Освен това, по случай на различни юбилеи, бяха публикувани очерци за българистите от Молдова: д-р И. Грек, д-р С. Новаков, д. из. н П. Стоянов, д.и.н Н. Червенков³⁷.

Накрая трябва да отбележим, че тук не бяха споменати доста статии и различни други материали, публикувани в периодичния печат и в други издания, а също така и излъчени по радиото и телевизията. В редица от тях се разглеждат важни аспекти с принос на научно значение. Мислим, че подобни, както и препечатвани в период от две години материали на книгата «Българите от Украйна и Молдова: минало и настояще» (И. Грек и Н. Червенков, София, 1994) във вестници «Роден край»³⁸, имат важно значение в пропагандирането на българщината в независимите държави Украйна и Молдова. Също такива задачи имат препечатани статии на Н. Русев и Н. Червенков по църковна история на бесарабските българи в един от сборници, издаден в Болград (Украйна)³⁹ и раздели от посочената обобщаваща книга на И. Грек и Н. Червенков в сборник, посветен на десет години от създаването на Асоциацията на българските национално-културни дружества и организации в Украйна⁴⁰. Ползваме случая да благодарим одеските общественици, журналисти и колеги за внимание към нашите скромни работи.

Този кратък преглед показва, че българистичната историческа проблематика в Република Молдова продължава успешно да се развива. За тези пет-шест години са издадени редица монографии, взето е участие в колективни трудове, публикувани в Русия и Украйна, отпечатани са сборници, публикувани са повече 200 научни статии и съобщения. При това се разширява тематиката на изследванията, включват се нови институции и нови хора. Все повече трудове на българистите стават важен фактор в просветното и културното дело, насочено към поддържане на българското начало като в Молдова, така и в Украйна.

БЕЛЕЖКИ

¹Червенков Н. Научни българистични центрове в Молдова // Българистика 2001. София, 2001. С.69-81 Същият. Българистика в Институте межэтнических исследований: состояние и перспектива // Ежегодник Института межэтнических исследований. Т. II, Кишинэу, 2001. С. 23-28

²Грек И. Болгары Молдовы и Украины: вторая половина XVIII в. — 1995 г. (Библиографический указатель литературы). Составители И.Ф.Грек, Е.И.Челак, Н.Н.Червенков, И.И. Шпак. Науч. ред. Н. Н. Червенков, библиограф. ред. Л. М. Коробко. Кишинев «S.S.V.», 2003. — 664 стр.

³Българите в Северното Причерноморие. Вип. 7, Велеко Търново, 2000. С. 633-733.

⁴Новаков С. Социально-экономическое развитие болгарских и гагаузских сел Южной Бессарабии (1857-1918). Науч. ред. И. Анцупов, И. Бодруг. Кишинев, 2004. — 578 стр.

⁵Новаков С. Контакты и взаимозаимствования в сфере крестьянского материального производства среди колонистов болгарского и немецкого водворения на юге

Бессарабии в XIX — начале XX в. Ежегодник Института межэтнических исследований АНМ. Т. I, Кишинев, 2000; Същият. Историография по проблеме: «Социально-экономическое развитие болгарских и гагаузских поселений Южной Бессарабии» // Пак там. Т. II, Кишинэу, 2001. С. 66-72; Същият. К истории развития шелководства в селениях болгар и гагаузов в Южной Бессарабии в конце XIX — XX в. // Там же. Т. III, Кишинэу, 2002. С. 29-34

⁶Новаков С., Гургуров Н. Очерки истории кортенских храмов в Молдове и Болгарии. Кишинэу, 2005. — 124 стр.

⁷Челак Е. Църквата «Света Параскева» в Твърдица: основаване и дейност // Родолюбец. Алманах. Бр. VI, София, 2004. С. 286-300

⁸По пути национальной духовности болгар Молдовы. Документы и материалы (конец 80-х — 90-е гг. XX в.) Составители: И. Грек, Н. Червенков и М. Щикирлийская. Науч. Ред. И. Грек, Н. Червенков. Кишинев, S.S.V., 2005 — 600 стр.

⁹Болгария в XX веке. Очерки политической истории. Отв. Ред. Е. Валева. Москва, 2003.

¹⁰Пак там. С. 11-21; 29-52

¹¹Cervencov N. Formarea ideilor de statalitate la bulgari (mijlocul sec. al XVIII-lea — anii 70 ai sec. al. XIX lea). Autoreferat al tezei de doctor habilitat in stiinte istorice. Chisinau, 2003.- 40 p.

¹²Русия и българското национално-освободително движение . 1856/1876. Документи и материали. Т. III, май 1867 — декември 1869. София, 2002.

¹³Чийшия: очерки истории и этнографии болгарского села Городнее в Бессарабии. Глав. ред. В.Н. Станко. Одесса: «Астропринт», 2005. — 791 стр.

¹⁴Пак там. С. 118-154

¹⁵Пак там С.4-12; 627-637

¹⁶Пак там. С.492-526; 527-553

¹⁷Пак там. С. 305-345

¹⁸Грек И. Гюлмен — Дюлмен — Яровое (Очерки истории болгарского села в Бессарабии). Науч. ред. Н. Червенков. Кишинев, «S.S.V.», 2006. — 264 с.

¹⁹Русев Н. Благотворительное общество в бессарабской болгарской колонии Шикирли -Китай (1876-1877 гг-) () Бессарабия и освобождение Болгарии. Отв. Ред. Н. Червенков Кишине, «S.S.V.», 2004. С. 47-67; Н. Русев Ароматы увядающего говора (болгарские фразеологизмы села Суворово) // Българите в Северното Причерноморие. Изследвания и материали. Том осми. Велико Търново, Унив. Изд-во «Св. св. Кирил и Методий», 2004. С.101-118.

²⁰Новаков С.З., Караджова .-Мирон М.В. Стояновка между прошлым и будущим (Исторически очерк). Кишинэу, 2003. — 22 стр.

²¹Русев Н. Славяне, болгары и Болгарское государство // И... разошлись славяне по земле". Из истории Карпато-Днестровских земель VI-XIII вв. — Кишинев. С. 67-131

²²Атанасов Г., Иотов В., Русев Н. Ранносредновековна крепост до с. Руйно, общ. Дулово, Силистренска област // Археологически открития и разкопки през 1999-

2000 г. XL национална археологическа конференция. — София, 2001. С. 130-131; Същите. Разкопки на ранносредновековната крепост до с. Руйно, област Силистра // Археологически открития и разкопки през 2001 г. XLI национална археологическа конференция. — София, 2002. С. 130. Същите. Същите. Ранносредновековна крепост до с. Руйно, община Дулово, област Силистра () Археологически открития и разкопки през 2003 г. XLIII национална археологическа конференция. — София, 2004. С. 187

²³Русско-турска война 1877-1878 гт. — 125 лет. Отв. ред. Н.Червенков. Кишине, «S.S.B.», 2003. — 132 стр.

²⁴Бессарабия и освобождение Бессарабии. Ответ. ред. Н. Червенков. Кишинев: , «S.S.B.», 2004. — 128 стр

²⁵Bancova E. Moldovada gagauz hem bulgar usak giyimnerin ortak ozelliklar.- IV Uluslararası Gagauz Kültürü Sempozyumu. 17-18 kasım, 1999, Kıbrıs, Gazimagusa. Gazimagusa, 2001. С.53-56; . Детская одежда болгар и гагаузов — общее и особенное. — Ежегодник ИМИ АН РМ. 2001. Т.2. с.96-99; Э. Женский праздничный костюм Болгар Молдовы // VI Конгресс этнографов и антропологов России. Санкт-Петербург 28 июня-2 июля 2005 г. Тезисы. Санкт-Петербург, 2005.С. 136.

²⁶Банкова Э. Погребальные обычаи у болгар и гагаузов Молдавии. // Мифология и религия в системе культуры этноса. Санкт-Петербург, 2003.с. 118-120; Погребальные обычаи у болгар и гагаузов Молдовы: общее и особенное// Ежегодник института межэтнических исследований АН РМ т.3. — Кишинев, 2003. С.100-104.

²⁷Грек И. Болгария и болгары Молдовы и Украины в контексте геополитического процесса в Юго-Восточной Европе на рубеже XX и XXI столетий. // Бессарабия и освобождение Болгарии. Кишинев, 2004. С. 109-117.

²⁸[Грек И.] Българите от Украйна и Молдова в документи // Български хоризонти. Бр. 5, Кишинев-София, 2004. С. 12-13

²⁹Червенков Н. Българите в Молдова: национално-културни тенденции и прояви: // Етнокултурен диалог на Балканите. София, 2001. С. 14 — 28; Болгары Молдовы: идентичность и интеграция // Moldova între Est și Vest: identitatea națională și orientarea europeană. Chișinău, 2001.

³⁰Червенков Н. Необходима е модернизация на връзките с българите в емиграция) // Бесарабските българи в Молдова. Опит за портрет София, «Аксес», 2002. С. 64 -69; Болгары Молдовы : Взаимоотношения с Болгарий // Minoritățile . naționale și relațiile interetnice: tradiții euro-peană și experiența noilor democrații pentru Moldova. V. 1 , Iași, 2002. P. 45-56.

³¹Chervencov N. Interethnic relationships in Republic of Moldova . // Democracy and multiculturalism in south East Europe. Beograd, 2003 P. 67-76; National Minority Youth of Republic of Moldova // Culture of Peace and the Balkan Youth .Sofia, «Imir» ,2002. P. 95-106

³²Международные стандарты по защите национальных меньшинств и положение украинцев и болгар в местах компактного проживания в Республике Молдова. Кишинев, 2003. (Съавтор Е. Рацеева)

³³Международные стандарты по защите национальных меньшинств и положение

ние украинцев и болгар в местах компактного проживания в Республике Молдова. Кишинев, 2003. с. 109-241.

³⁴Българско училище «Васил Левски». Отг. редак. В. Стоянов. Кишинев, 2002. С.208-209

³⁵Български хоризонти. Бр. 5, 2004.

³⁶Рацеева Е. Българското отделение в Кишиневския педагогически университет. () Български хоризонти. Бр.3, Кишинев-София, 2002. С. 12; Цанков К. Българската филология в Комратския държавен университет // Пак там. Бр.2. С. 17-18.

³⁷Петър Тодоров Стоянов — на 70 години/) Български хоризонти. Бр. 5, Кишинев-София, 2004. С. 8; Бодруг И. Николаю Николаевичу Червенкову — 55 лет // Ежегодник Института межэтнических исследований. Т. IV, Кишинэу, 2003. С. 217.

³⁸Роден край, Одеса, 2003 — 2006

³⁹Русев Н. Василий Дмитриевич Агура: жизнь и судьба // Православные храмы в болгарских и гагаузских селениях юга Украины и Молдовы. Вып. 1. — Болград, 2005. С. 246-256; Червенков Н. Церковь села Чийшия . Там же. 154-165; Червенков Н. Создание церквей в болгарских селений Бессараби Пак там. 173- 187.

⁴⁰Грек И., Червенков Н. Преселване, устройство, социално-правно положение // Всеукраинской болгарской ассоциации — 10 лет. Одеса: «Маяк», 2003. С. 8-33